

De keuze van Siep Stuurman

Eva van den Broek

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

Siep Stuurman (1946) is hoogleraar Europese geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Momenteel werkt hij aan een wereldgeschiedenis van het gelijkheidsdenken over cultuurgrenzen heen. 'Een nogal omvangrijk project dus.' Deze nuchtere blik op een breed vakgebied is typerend voor Stuurmans academisch denken. Hij publiceerde eerder over de Franse verlichting, de linkse denkbeelden over de Sovjet-Unie, de verzuiling, liberalisme, feminisme en de canon.

Ik ben op zoek gegaan naar boeken die bepalend zijn geweest voor hoe ik over geschiedenis en politiek nadenk. In de vijfde klas van het gymnasium las ik *Romulus der Grosse* van Friedrich Dürrenmatt, een toneelstuk over de ondergang van het West-Romeinse Rijk. De keizer, Romulus, wordt beschreven als een gevaarlijke hansworst die in de gaten heeft dat Rome op z'n eind loopt en de geschiedenis daarbij een handje helpt. Dit boek zette de ondergang van die beschaving als een komedie neer, niet als iets ernstigs. Dat was een ander perspectief dan het verheven beeld van de Grieken en Romeinen als 'de basis van onze beschaving', waarmee ik was opgevoed. Dit boek relativiseerde dat zowel in historisch als in ethisch opzicht. Deze ervaring vormde voor mij het beginpunt om over geschiedenis na te denken.

Volgens Dürrenmatt kan alleen de komedie de moderne geschiedenis weergeven, omdat er verschillende dingen tegelijk gebeuren en er ruimte is voor het toeval. De komische kijk op de werkelijkheid geeft ruimte aan het incidentele, aan vergissingen die de keten van noodlottige gebeurtenissen in werking zetten. Toeval komt tot stand door wat mensen doen, maar pas achteraf in de gaten hebben. Dat maakt de hoofdpersoon van dit stuk zo komisch: keizer Romulus is de enige die doorheeft dat men ongewild de ondergang van het Romeinse Rijk aan het bespoedigen is. Uit zijn mond komt de serieuze boodschap van het stuk. Het Romeinse imperium was iets prachtigs, zegt hij, maar 'de zon scheen te heftig': het rijk werd zo machtig dat het zijn inwoners verpletterde. Daarom heeft Rome in de ogen van de keizer niet het recht om verder te bestaan en mag hijzelf als hansworst de val van het imperium bespoedigen.

De spanning tussen de standaardvisie op de beschaving, namelijk dat ze moet voortschrijden, en het morele perspectief daarop, is ook nu een relevant thema. Hoe moeten we oordelen over de technologische, economische en intellectuele macht van het Westen? Vanaf het moment dat Columbus het tijdvak van het wereldwijde Europese imperium opende, vragen we ons af of wij het lot van Rome achternagaan. Of zijn wij de uitzondering en is onze beschaving misschien wel blijvend?

'ROMULUS MOCHT ZELF ALS GEVAARLIJKE HANSWORST DE VAL VAN HET IMPERIUM BESPOEDIGEN.'

Ik ben niet direct politicologie gaan studeren. Eerst heb ik vier jaar wiskunde en natuurkunde gedaan in Leiden. In 1968 verhuisde ik naar Amsterdam. Het onderwijs binnen de politieke wetenschappen was destijds sterk behavioristisch. In die stroming is weinig plaats voor de 'grote structuren' van de geschiedenis. Die grote lijn vond ik wel bij Karl Marx - in die tijd was ik linkser dan nu. Ik had graag iets van Marx op mijn lijstje gezet, maar zijn geschriften zijn te versplinterd; ik kan daarin moeilijk één boek aanwijzen. *Das Kapital* bevat mooie teksten, zoals het hoofdstuk over de arbeidsdag, maar grote delen ervan zijn onleesbaar.

De moderne geschiedenis, zo stelde Marx, draait om de Industriële Revolutie. De heerschappij van de markt begint in Europa en zal geëxporteerd worden naar de hele wereld. Voor een deel is dat precies wat er gebeurd is. Alles wordt koopwaar, zei Marx - hij had nooit kunnen geloven hoezeer hij gelijk heeft gekregen. Hij had zeker een goede kijk op de structurele kant van de geschiedenis, maar veel minder op wat mensen motiveert. Marx zag de economische belangen van klassen als de voornaamste drijfveren. Dat is geen onzin, maar mensen worden net zo sterk gemotiveerd, en vaak nog sterker, door minder tastbare zaken, zoals nationalisme, religies, dromen en fantasieën. De twee machtigste ideeënsystemen van de moderne tijd zijn nog altijd de religie en het nationalisme.

'GAAN WIJ HET LOT VAN ROME ACHTERNA OF ZIJN WIJ DE UITZONDERING EN IS ONZE BESCHAVING MISSCHIEN WEL BLIJVEND?'

In plaats van Marx heb ik daarom dit stukgelezen boek van C. Wright Mills gekozen, *The Sociological Imagination*. Mills maakt de stap van een geschiedenis waar economische en politieke structuren de drijvende krachten zijn naar eentje waarin ideeën en fantasieën mede bepalen wat mensen doen. Het woord 'imagination' in de titel verwijst naar de manier van kijken, de verbeeldingskracht die de socioloog nodig heeft om daar greep op te krijgen. Mills polemiseert met dit idee niet zozeer tegen Marx zelf, maar hij levert kritiek op de mensen die zich slechts op de details richten en de grote lijnen uit het oog verliezen, zoals gebeurde in het behaviorisme dat ik in mijn Amsterdamse studie tegenkwam.

Om een goede socioloog te zijn, vond Mills, moet je de interactie tussen historie en biografie onderzoeken. Een mens wordt geboren in een structuur, die voor een deel beperkt en bepaalt wat er mogelijk is in zijn leven. Mills haalde naar voren hoe zo'n structuur er vanuit het perspectief van een persoon uitziet. Als echte socioloog dacht hij in typen mensen, niet in termen van klassen. Hij beschrijft heel pakkend een bepaald type uit de *middle class*: het dromende verkoopstertje, of de snelle man die zich heeft opgewerkt. Daarbij onderkende hij dat sommige mensen meer kunnen realiseren met hun dromen dan anderen. Rijkdom maakt misschien niet gelukkig, schreef Mills, maar rijke mensen hebben wel 'more opportunities and bigger toys'. Mills is een begenadigd stilist, een plezier om te lezen.

'IN HET MINISTERIEMODEL GAAN DE DINGEN NIET ALTIJD ZOALS JE VERWACHT.'

Een iets zwaarder boek dat voortbouwt op die paradox van structuur en menselijk handelen is *Central Problems in Social Theory* van Anthony Giddens. Max Weber, de grondlegger van de sociologie, schreef al dat de bureaucratie een van de moeilijkst te vernietigen organisaties is. Hij had daarbij een soort postkantoormodel in gedachten: iemand geeft een opdracht en vervolgens is het volkomen voorspelbaar wat er gebeurt. Giddens' model van bureaucratie noem ik het ministeriemodel: de dingen gaan niet altijd zoals je verwacht. De regels zijn flexibel, soms worden ze letterlijk toegepast, maar even vaak gaandeweg veranderd of bijgesteld.

Je kunt een structuur dus zien als de reproductie van regels en routines, zolang je maar beseft dat die reproductie alleen mogelijk is doordat mensen die routines voortzetten. Als je kijkt vanuit het verleden is zo'n structuur een gegeven, iets waarnaar mensen zich moeten voegen. Maar je kunt het ook zien als werk dat in de toekomst nog gedaan moet worden. Mensen met competenties en drijfveren moeten de structuur elke dag opnieuw tot stand brengen. De blik van Giddens maakt het ineens belangrijk wat mensen willen. Door zijn werk begreep ik beter hoe structuur en handeling twee perspectieven op dezelfde werkelijkheid zichtbaar maken.

Het klassieke negentiende-eeuwse liberalisme zag structuur vooral als iets wat mensen belemmert. Maar, zoals Giddens opmerkt, een wegennet is ook een structuur. Dat werkt inderdaad beperkend, want je kunt niet van de weg af, maar zonder het wegennet kun je ook nergens heen. Structuren zijn daarom ook mogelijk makend, 'enabling' noemt hij ze. Deze positievere blik op structuren lijkt me realistisch.

'DE TWEE MACHTIGSTE IDEEËNSYSTEMEN VAN DE MODERNE TIJD ZIJN NOG ALTIJD DE RELIGIE EN HET NATIONALISME.'

Het werk van de wereldhistoricus William McNeill heeft mij enorm aan het denken gezet over het idee wereldgeschiedenis. Het leuke van *The Shape of European History* is dat het in 170 bladzijden een overzicht geeft van de Europese geschiedenis dat toch scherpte houdt. Uit dit boek is mij vooral één beeld bijgebleven. McNeill beschrijft de steppe die zich uitstrekt over de hele breedte van Eurazië als een 'zee van gras'. Waterwegen waren altijd de grote communicatieroutes, omdat vervoer over water zo goedkoop was. De steppe was daarmee in sommige opzichten vergelijkbaar. De steppenomaden konden zich namelijk met indrukwekkende snelheid voortbewegen over die zee van gras, van de Chinese Muren tot aan de Scythen ten noorden van de Zwarte Zee, over wie Herodotus schrijft.

Om te kunnen begrijpen wat er in de Europese geschiedenis gebeurt – de Hunnen vallen binnen, de Magyaren trekken Europa binnen, Djenghis Khan verschijnt – moet je de migratiebewegingen aan de andere kant van de steppe kennen. In het traditionele beeld van de Europese geschiedenis leek het alsof de nomaden uit het niets opdoemden en na verloop van tijd weer in het niets verdwenen. McNeills perspectief maakt het mogelijk een samenhang te zien op Euraziatische schaal. Als China zich uitbreidt, merk je dat jaren later hier. De metafoer van de 'zee van gras' werkte voor mij als een eyeopener.

Door McNeills boek zag ik in dat een wereldhistorisch perspectief de problemen niet ingewikkelder maakt, maar juist tot eenvoudiger verklaringen kan leiden. Ik heb in Rotterdam tien jaar college gegeven over Europese geschiedenis, maar dat is naar mijn zin toch te veel het naar achteren projecteren van wat er in de laatste twee eeuwen is bereikt. Europa bestaat pas als identiteit, als meer dan een geografisch begrip, sinds de secularisatie in de achttiende eeuw. Daarvoor bepaalde het christendom de identiteit van de 'Europeanen'. In een wereldhistorisch perspectief is de geschiedenis van Europa beter te begrijpen dan in een Europees perspectief.

Voor mijn studie naar een wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid werk ik op dit moment aan een hoofdstuk over het ontstaan van het idee 'menschheid', het 'eenvoudige' denkbeeld dat er één mensheid is. De teksten waarin dit idee werd gevormd, uiteenlopend van Hesiodus, de Hebreeuwse Bijbel, het Nieuwe Testament en de Koran tot de geschriften van Confucius, hebben één ding met elkaar gemeen: ze zijn tot stand gekomen in stedelijke gemeenschappen die deel uitmaakten van een agrarische samenleving. Ons standaardidee van de 'menschheid' komt dus van dat soort mensen. Doordat je de handelingscontext kent waarin de schrijvers leefden, kun je het normatieve beeld dat zij vormden beter interpreteren.

Andersoortige samenlevingen, zoals de nomaden die de Euraziatische steppe bevolkten, werden vaak in negatieve termen beschreven. Een uitzondering daarop vormden Herodotus, met zijn verhalen over de Scythen, en Sima Qian, een Chinese geschiedschrijver die rond 100 voor onze jaartelling in vergelijkbare

bewoordingen verhaalde over de Xiongnu, de noordelijke nomaden. Beiden probeerden over een muur heen te kijken, letterlijk in het geval van de Chinezen. Ze gebruikten het perspectief van de buitenstaander om te laten zien dat het nomadisme ook een mogelijke en 'redelijke' levenswijze is, of zelfs, bij Sima Qian, om kritiek te geven op hun eigen samenleving. Het is fascinerend hoeveel overeenkomsten er zijn tussen de 'Griekse' visie van Herodotus en de 'Chineze' van Sima Qian.

'IN EEN WERELDHISTORISCH PERSPECTIEF IS DE GESCHIEDENIS VAN EUROPA BETER TE BEGRIJPEN DAN IN EEN EUROPEES PERSPECTIEF.'

We houden de wereldhistorische blik nog even vast. Mijn favoriete boek uit de Franse verlichting is Denis Diderots *Supplément au voyage de Bougainville*. Hoewel in de achttiende eeuw geschreven, is dit een bijna postmoderne meerstemmige tekst. De achtergrond is de reis om de wereld door de Franse ontdekkingsreiziger Louis-Antoine de Bougainville in de jaren 1766-1769. Daarbij deed hij het eiland Tahiti aan. De promiscuïteit van de bewoners verbaasde hem nogal, zoals hij beschrijft in zijn reisverslag. Diderot zag daar aanleiding in om er een fictief supplement op te schrijven. Het postmoderne van dit boek zie je al in de inleiding: de tekst introduceert zichzelf. Twee personen, A en B, zitten op een bankje. A vraagt aan B: 'Wat lees je?' 'De *Voyage*', antwoordt B. 'Heb je ook dat supplement gelezen?' En dan gaan ze het samen lezen.

Het begint met een toespraak van een oude Tahitiaan bij het vertrek van de Fransen. De andere eilandbewoners zijn bedroefd, maar de oude man wijst hen terecht: 'Weent! Maar weent om de komst van deze kwaadaardige mannen, niet om hun vertrek.' De Europese expansie wordt niet verbeeld als een succesverhaal van externe veroveringen, maar als een culturele infectie. Syfilis wordt opgevoerd als allegorie van de verspreiding van de Europese ideeën over schaamte en zonde. In de Europese samenleving wordt men volgens Diderot geteisterd door de wetten van de staat en de regels van de religie. Beide zijn in strijd met de menselijke natuur, zodat de 'beschaafde' Europese mens altijd lijdt aan innerlijke verscheurdheid.

Hij beschrijft een prachtige dialoog tussen een eilandbewoner en de Franse kapelaan. De kapelaan wil natuurlijk niet aan de vrije seks, maar al discussiërend daarover wordt hij verleid door de dochter van zijn gesprekspartner. Tijdens het liefdesspel roept hij voortdurend uit 'maar mijn religie! maar mijn heilige geloften!' De volgende ochtend vraagt de vader van het meisje wat hij daarmee bedoelde. En zo verliest de kapelaan niet alleen zijn onschuld, maar ook de discussie.

Diderot heeft het supplement niet durven publiceren. Het circuleerde in manuscript in beperkte kring en werd pas na de Franse Revolutie gedrukt. Ik vind deze tekst zo interessant omdat hij twee dingen laat zien: Diderot biedt een kritisch perspectief uit de verlichting op de Europese expansie en daarnaast wijst hij erop dat die expansie, hoewel gewelddadig en onnatuurlijk, een onomkeerbare ontwikkeling is. In die paradox zit onze moderne wereld nog steeds gevangen.'

Prof. dr. Siep Stuurman is houder van de Jean Monnet-leerstoel in Europese geschiedenis en Europese studies aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In 2005 ontving hij voor zijn boek *François Poulain de la Barre and the Invention of Modern Equality* (Harvard University Press, 2004) de George L. Mosse-prijs van de American Historical Association. Hij publiceert regelmatig in *NRC Handelsblad*.

De keuze van:

CENTRAL PROBLEMS IN SOCIAL THEORY - ACTION, STRUCTURE, AND CONTRADICTION IN SOCIAL ANALYSIS

door **Anthony Giddens**

University of California Press. Berkeley 1979., € 42,50

ROMULUS DER GROSSE - EINE UNGESCHICHTLICHE HISTORISCHE KOMÖDIE IN VIER AKTEN

door **Friedrich Dürrenmatt**

Diogenes Verlag AG. Zürich 1998. (Oorspr. 1949), € 11,30

SUPPLÉMENT AU VOYAGE DE BOUGAINVILLE

door **Denis Diderot**

Éditions Gallimard. Parijs 2002. (Oorspr. 1796), € 9,95

THE SHAPE OF EUROPEAN HISTORY

door **William H. McNeill**

Oxford University Press. Oxford 1974.

THE SOCIOLOGICAL IMAGINATION

door **C. Wright Mills**

Oxford University Press. Oxford 2000. (Oorspr. 1959), € 16,65